

ÇANAKKALE SAVAŞLARINDA KAYBEDİLEN EĞİTİM GÖRMÜŞ NESİLLER ÜZERİNE DÜŞÜNCELER VE ÖNERİLER

Osman KAFADAR*, AhımeFİŞENKAYA**

GİRİŞ

Tarih araştırmalarında tarihsel olayların siyasal tarihi yanında, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarının özellikle ele alınması ihtiyacı, önem taşımaktadır. Günümlizde devletler arası siyasal ilişkiler, daha çok insan unsurunun öne çıktığı bir zeminde cereyan etmektedir. Bugün artık ilgi, Çanakkale Savaşlarının hangi cephesinde ne olduğuna değil, cephelelerdeki insan manzaralarıdır. Bu tür bilgiler, yaklaşımın odağında insan unsurunu olduğundan, savaşın sonuçları açısından daha önemlidir. Halbuki bu savaşların üzerinden 89 yıl geçmesine rağmen, savaşta kaybedilen (şehit, yaralı, kayıp v.b.) insanların kimliğine ait bilgilerin yetersizliği karşısında, hayretlere düşmemek mümkün değildir.

Tarihi yapan da yazan da insandır. Türkiye’de ise genellikle tarih ve araştırması deyince savaşlar, savaşlardaki orduların asker ve silah durumları, devletler arası siyasal ilişkiler gibi insan unsurunun genellikle ihmal edildiği bir yaklaşım ön plandadır. Bu durumun nedenleri üzerinde düşünmek bir ihtiyaçtır. Türkiye’de bir savaş sosyolojisi, savaş psikolojisi, savaş eğitim tarihi yoktur. Savaş felsefesi ise hiç yoktur. Tarihçiler genellikle sosyolojiden, psikolojiden, felsefeden habersiz olarak yetişmektedirler.

Çanakkale Savaşlarında savaşta kaybedilenlerle ilgili olarak çeşitli yorum ve değerlendirmeler yapılmış ve hâlâ da yapılmaktadır. Bu çalışmada, ilkin daha önce ortaya konmuş verilerin ve –maalesef hamasetten ileri gitmeyen ve genellikle hemen hiçbir araştırma ve bilimsel tutuma dayanmayan- görüşlerin kıymet dereceleri üzerinde durulacak, ikinci olarak Savaşta kaybedilen nesillerin eğitim durumları ile Savaş yıllarında eğitim kurumlarının durumu hakkında genel bir tablo vermeye çalışılacak, en sonra da alanda yapılması gereken çalışmalar hakkında bazı önerilerde bulunulacaktır.

Konuya başlarken çok genel olarak kısaca Savaşın genel seyri verilmiştir. Peşinden Genelkurmay Başkanlığı kayıtları başta olmak üzere, savaş zayıyatının tespiti ve detaylandırılması yoluna gidilmiştir. Burada veri tabanı olarak

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi

** Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Genelkurmay Başkanlığı arşiv kayıtlarındaki şehitlerin memleketlerine göre dağılımı listesi esas alınmıştır.¹

SAVAŞIN GENEL SEYRİ

Birinci Dünya Savaşı'nın seyri ve sonuçları üzerine hiçbir cephe Çanakkale cephesi kadar etkili olmamıştır. İtilaf Devletleri bu cepbede kolay bir zafer kazanıp, önemli sonuçlar elde edeceklerini umuyorlardı. Çanakkale geçilirse Rusya'ya gerekli silah yardımı yapılacak ve bu devletin Doğu Avrupa'ya saldırıları kolaylaşacaktı. Diğer yandan Almanya'nın doğuya yayılması önlenecek, Boğazlar ve İstanbul teslim devreden çıkartılarak Osmanlı Devleti savaşı dışı bırakılacaktı. İngiltere, Mısır'daki varlığını güvenceye alacak, Ortadoğu'daki zengin petrol yataklarına sahip olacaktı.

İngilizler ve Fransızlar bu ana düşünceyi uygulamaya koymak için en ufak ayrıntılara kadar büyük hazırlıklar yaptılar. İlk hedef olarak Çanakkale Boğazı ele geçirilecekti. İngiliz ve Fransız hükümetleri hazırlıklarını var güçleri ile hızlandırdılar ve o zamana kadar eşi görülmemiş büyüklükte bir donanma hazırladılar. Bu donanma 19 Şubat 1915'ten itibaren² bir ay müstahkem mevkiileri ağır bombardımana tuttu. Artık Türk mevzilerinin tamamen sustuğunu sanan İtilaf donanması 18 Mart 1915 günü son bir hamle ile Çanakkale Boğazını rahatça geçeceklerini düşündüler. Mayın hatlarının mukavemeti ve güçlü topların aman vermez ateşi karşısında altı büyük ve zamanın en modern savaş gemisini yitirip, pek çoğu da ağır hasarlar görünce geri çekilmek zorunda kaldılar. Çanakkale Boğazını sadece donanma gücüyle geçmenin imkansız olduğu anlaşılmıştı.

Bunun üzerine ilk önce Gelibolu yarımadasını işgal edip orada iyice tutunduktan sonra Boğaza rahatça hakim olmayı hedeflediler. 25 Nisan 1915'te binlerce İngiliz ve Anzak askeri Arburnu ve Seddülbahir sahillerine; Fransızlar da Kumkale'ye ayak basmışlardı.

Osmanlı ordusu çok büyük oranda kendi imkanlarıyla Çanakkale'yi savunmaya başladı. 25 Nisan'da olduğu gibi İngilizlerin 6/7 Ağustos'ta başlattıkları büyük bir çevirme hareketi da Mustafa Kemal Bey'in Anafartalar'daki zamanında müdahalesi ile önlendi. Daha önce olduğu gibi çarpışmalar yine lağım ve siper çarpışmaları şekline dönüştü. Bulgaristan'ın da iştirakiyle Almanya

¹ Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Şehitlerimiz*, Ankara, 2000.

² 3 Kasım 1914 Bombardımanı, Müstahkem Mevki Kumandanlığı için önemli bir yabancı nitelik taşımış olup daha sonraki gelişmelere kadar zamanın çok iyi değerlendirilmesine yardımcı olmuştur.

ulaşımının açılmasıyla beraber savaş malzemesinin cepheye akma yolu açılmıştı. Bu durum karşısında, mevsim şartlarının getirdiği büyük olumsuzlukları da dikkate alan İtilaf Devletleri, büyük umut bağladıkları Çanakkale projesinden tamamen vazgeçtiler. 20 Aralık 1915'te kuzey, 9 Ocak 1916'da güney cephesinden son birliklerini de gizlice gemilere bindirip, cepheyi boşaltarak çekildiler.

Çanakkale savaşları yaklaşık 13 ay sürmüştür. Deniz yoluyla Boğazı zorlana, taarruz ve bombardımanlar 3 Kasım 1914'ten itibaren 125 gün; donanma, denizaltı, uçak ve balon destekli kara hareketi de (25 Nisan 1915- 9 Ocak 1916) 254 gün sürmüştür.

Muharebelerin geçtiği alan Yarımada'nın güney ve orta-kuzey bölümüne tekabül eder. İtilaf kuvvetlerinin Güney (Seddülbahir) bölgesindeki mücadelerleri Alçı Tepeyi, kuzeyde ise Conkbayırı-Koca Çimen Tepe'yi ele geçirme hedefine yöneliktir. Ağustos ayından sonra Anafartalar Ovası ve Suyla bölgesi de devreye girmiştir. Cephelerin gerisindeki lojistik destek alanları ile donanmanın taarruzu altında kalan sivil alanlar da yoğun şekilde harbin etkisi altında kalmıştır.

SAVAŞ ZAYIYATI İLE İLGİLİ MEVCUT BİLGİLER

Genel olarak pek çok kaynakta, harp boyunca cepheye gönderilen asker sayısının 500.000'lerde olduğu belirtilmektedir.³ Genelkurmay Başkanlığı ise, Çanakkale cephesine 22 tümenin iştirak ettiğini, zayıyatı karşılamak üzere gelen ikmâl erleriyle birlikte Çanakkale Savaşlarına genel toplam olarak 350.000 kişinin katıldığını ortaya koymaktadır.⁴ İtilaf Devletlerinden İngilizler adına harbe katılan asker sayısı 410.000; Fransızlar adına katılanlar ise 79.000'dir.

Savaşlara katılması için cepheye sevk edilen askerler kısım kısım devreye konulduğundan, zayıyatın belirlenmesi güçleşmiş ve 190.000'den 350.000'e kadar çeşitli rakamlar ortaya atılmıştır.⁵

Çanakkale'de her iki tarafın da zayıyatının oldukça büyük olduğu bir gerçektir. Ancak Türk tarafının zayıyatının, genellikle bu muharebelerde verilen şehit sayısıyla karıştırıldığı görülmektedir. Nitekim Çanakkale'de elde edilen büyük zaferin her yıl dönümünde, çeşitli platformlarda düzenlenmekte olan kutlama törenlerinde yapılan konuşmalarda 250.000'den fazla şehit verildiği dile

³ Genelkurmay verilerine rağmen, Türklere harbe katılan asker sayısının 700.000'i bulduğu ileri sürülmektedir. Bkz. Zekeriya Kurşun, "Çanakkale Muharebeleri," *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, 1993.

⁴ Genelkurmay Başkanlığı (G.K.B.), 1985: 203; G.K.B., 1997: 251.

⁵ Kurşun, 1993: 206.

gütürilmektedir. Halbuki birinci el belgelere dayalı olarak yapılan araştırmalara göre, kara ve deniz muharebelerinde verilen subay ve er şehit sayısı 57.273'tür. Bu miktar Liman von Sanders'in Türkiye'de Beş Sene adlı eserinde 66.000 olarak gösterilmektedir.

Burada konu başlığını oluşturan zayıat miktarıysa, 210.000-218.000 civarında olup bu sayı, şehitler dahil, yaralı, kayıp, esirlerle, hava değişimi, hastanede ve çeşitli hastalıklardan ölen askerlerin genel toplamını ifade etmektedir. Birinci el belgelere dayanmadığı anlaşılan bazı kaynaklardaysa, Çanakkale muharebelerindeki zayıat 250.000-253.000 olarak gösterilmektedir ki, belki de hamasi yönden bu sayı kamuoyuna şehit sayısı gibi yansıtılmaktadır. "Zayıat deyimi sadece şehit anlamında kullanılmakta olup, gerçeği yansıtmamaktadır. Başka bir deyişle zayıat sayısı, şehitle eşdeğer gibi gösterilmektedir ki, bu noktada bir yanlışlığa düşülmektedir."⁶ "5'nci Ordu'nun bu savaştaki zayıatı, Liman von Sanders'in hatıratına göre, 218.000 olarak gözüküyordu. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'ne göre 208.022 olarak belgelenmiştir."⁷

Genelkurmay Başkanlığı zayıatı detaylandırarak subay ve er zayıatı ile ilgili şu rakamları vermektedir: Subaylardan 595 şehit, 1.018 yaralı, 27 kayıp, toplam 1.640 zayıat; erlerden 56.145 şehit, 96.114 yaralı, 11.151 kayıp, 18.746 hastanede ölen, 8.307 hava değişimi, toplam 190.463 zayıat.⁸

Yusuf Hikmet Bayur, Çanakkale seferinde uğranılan kayıplar üzerinde çok ihtilaflar olduğunu açıkladıktan sonra, Liman von Sanders'in verdiği rakamları (66.000 şehit, 152.000 yaralı) tekrar eder.⁹ Fikret Günesen, 55.127 şehit, 100.177 yaralı, 10.067 kayıp, 21.498 hastalıktan ölen, 64.440 hastalıktan terk, toplam 251.309 zayıat rakamı vermektedir.¹⁰ İbrahim Artuç ise, o günkü koşullarda kayıtların tam bir doğrulukla tutulmadığından bahsederek, Genelkurmay Başkanlığı'nın verdiği rakamlara yakın detaylı zayıat bilgisi vermektedir.¹¹

SAVAŞTA KAYBEDİLEN NESİLLERİN EĞİTİM DURUMLARI

Çanakkale Savaşlarında kaybedilen eğitimli nesillerin orduya ve savaş sonrası toplum hayatına olan olumsuz etkilerini İsmet İnönü, "Çanakkale'de uğradığımız zayıatın ağırlığını, bundan sonra savaşın devam ettiği üç sene her cepheye hissettik. Savaşın sonra da uzun süre neslimizin gürbüz safları arasında

⁶ G.K.B., 1997: 244-245.

⁷ G.K.B., 1985: 300.

⁸ G.K.B., 1993: 500.

⁹ Bayur, 1991: 386.

¹⁰ Günesen, 1988: 357.

¹¹ Artuç, 1992: 383.

geniş boşlukların acısı çekilmiştir"¹² sözleriyle açıklar. Yılmaz Öztuna, "1911'den 1922'ye kadar devam eden savaşlarda, yüz binlerce Türk öldü; en

iyi yetiştirilmiş, Doğu ve Batı kültürlerini nefsinde birleştirmiş bir genç nesil yok oldu. Bilhassa Çanakkale, bir yedek subay savaşı hâlinde, on binlerce Türk aydınını yok etti. Türkiye bu gerçek aydınların kaybolduğundan çok ağır bir darbe yemiştir. İçtimai sarsıntı, uzun zaman halledilemeyecek derecede mühimdir"¹³ diyerek Çanakkale Savaşlarının eğitim ve kültür hayatı açısından sonuçlarını vurgular.

Metin Tuncoku ve Cemalettin Taşkıran da konuyu şu sözlerle vurgulamaktadırlar:

Çanakkale'de eğitim görmüş, okur yazar ve aydın binlerce insan kaybedilmesi ülkenin sosyopolitik dokusunu da olumsuz olarak etkileyecek ve hatta bu etki yakın zamanlara kadar yansıyacaktır. Cumhuriyetin ilanından yıllar sonra bile iki kuşak arasında kapatılmayan bu yetmişmiş beşin gücü eksikliği kendisini her alanda hissettirecektir. Binlerce öğretmen, mükiyeli ve tip öğrencisinin, Harbiyelinin aydın ve eğitim görmüş insanın, Çanakkale'de yitirildiği bir gerçektir. Yıllar sonra Atatürk, "Biz Anafartalar'da bir üniversite gömdük derken."¹⁴ derken, kuşkusuz bu acı gerçeği dile getiriyordu. Atatürk, başlatılan devrimleri uygulamak ve Cumhuriyet'i sağlam temeller üzerine oturtmak gibi hedefleri, Osmanlıdan kalan bitkin bir kuşakla gerçekleştirilmek zorundaydı. Eğer, Çanakkale'de onun emirlerini göz kırpmadan uygulayanlar, Cumhuriyet'in temelini atarken de yanında olsalardı, Türkiye bugün kendini çok daha şanslı bir noktada bulurdu.... Bu nedendir ki Çanakkale'de verdiğimiz ağır insan kaybının, kısa ve uzun dönemde yol açtığı etkiler çok önemlidir.¹⁵

Abdurrahman Güzel ise Çanakkale zaferinin edebiyattaki yansımalarını anlatan eserinde, "Çanakkale savaşının bir subaylar savaşı olduğu, şehit olanlarının çoğunun yüksek tahsil yapmış, 70.000'e yakın da Rüşdiye mezunu oldukları bilinen bir gerçektir. Türkiye'de böyle küçük bir aydın kitlesinin birkaç ay içerisinde yok olması felaketlerin en büyüğü olmuş, harplerden sonra Türkiye'nin kalkınma ve gelişmesine sekte vurmuştur."¹⁵ diyerek benzer yorumlarda bulunur.

¹² Selek, Sabahattin. İsmet İnönü'nün Hatıraları, İstanbul, 1991'den akt. Günesen, 1988: 358.

¹³ Yılmaz Öztuna, VII, 1983: 294.

¹⁴ Tuncoku-Taşkıran, 2000: 9.

¹⁵ Güzel, 1996: Güzel, aynı tarzdaki yorumlarına *Australya Resmi Tarihinde Gelibolu-Çanakkale* (Çanakkale, 1996) adlı kitabının 11. sayfasında da yer vermiştir.

Yarımada'daki müze ve satış yerlerinde bulunan Ramazan Eren'in çoğu kaynaksız derleme niteliğindeki kitabında da benzeri değerlendirmeler yapılmaktadır.¹⁶

Genelkurmay Başkanlığı'nın hazırladığı Çanakkale cephesi ile ilgili arşiv malzemeleriyle hazırladığı hacimli üç ciltlik eserde ise "Harbin Sosyo-ekonomik Sonuçları" başlıklı bölümünde konuya şöyle değinilmektedir:

Zaferin ticari ve ekonomik etkinliklerinin yanında Türk ulusu açısından sosyal alanda da etkileri görülmüştür. Çanakkale deniz ve kara muharebelerinde toplam 211.000 insan zayıtı veren Türk ulusu, bu arada binlerce okumuş ve aydınını da kaybetmişti. Kesin olmayan tahmini rakamlara göre 100.000'den fazla öğretmen, mülkiyeli ve Türk ocaklarında yetişmiş okur-yazar yitirildiği sanılmaktadır.

Böylece o günün koşullarında ülkenin beyin takımını oluşturan küçümsenemeyecek bir sayıya ulaşan bu kayıpların, olumsuz etkileri, savaş sırasında olduğu kadar bu savaşta izleyen Türk İstiklal Savaşında da fazlasıyla hissedilmiştir.

Nitekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk'ün başlattığı inkılaplar ve bunların paralelinde girişilen reformların kitlelere yaygınlaştırılıp mal edilmesinde, hayli sıkıntılar çekilmiştir.¹⁷

Bütün bu değerlendirmelerden ortaya çıkan sonuç, Çanakkale Savaşlarında önemli ölçüde eğitim görmüş nesillerin kaybı hususudur. Ancak Genel Kurmay Başkanlığı'nın hazırladığı eserden yapılan alıntıda görülebileceği ("100.000'den fazla öğretmen, mülkiyeli ve Türk ocaklarında yetişmiş okur-yazar yitirildiği") gibi kabul edilebilirliği zor olan değerlendirmeler yapılmaktadır.

Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi' (Genelkurmay) nin kayıtlarında savaşta sevk edilen kişilerin eğitim durumlarına ilişkin herhangi bir bilginin olmayışı, bu çalışmada, ancak Osmanlı toplumunun o dönemdeki eğitim yapısını ele alarak, bazı istidatlar yoluyla Çanakkale Savaşlarında kaybedilen nesillerin eğitim durumları hakkında tahminlerde bulunmaya zorlamaktadır. Bununla birlikte bu metodolojik problemi, eldeki sivil kaynaklarla aşarak en azından genel bir tablo çıkarma imkanı vardır.

Öte yandan savaşta kaybedilen şehitler yanında, esirler konusu da bir problemdir. Keza gönüllüler de bir muammadır. Yine de, en azından savaşta yitirilen subayların eğitim durumları bilinmemektedir.

¹⁶ Eren, 2000: 165-166.

¹⁷ G.K.B., 1993: 289.

Osmanlı İmparatorluğunda askere almada yükümlülük sistemi, 1886 yılında çıkarılan kanunnameyle başlamıştır. II. Meşrutiyet dönemine kadar padişaktan müsaadeli olanlar, din adamları, ordunun et ihtiyacını sağlayan mezbaha personeli, valiler, hakimler, saray bütçesinden maaş alanlar, öğrenciler, sakatlar, kendilerine bakacak anne ve babası olmayanlar ve yerine-bir başkasını bedel gösterenler ile yabancı uyruklu olup da Türkiye'de yerleşenler askerlik yükümlülüğüne tabi değillerdi. Ayrıca İstanbul ile "Bilâd-ı Selâse (Üç Yerleşim Yeri)" olarak adlandırılan Mekke, Medine ve Kudüs halkı da askere alınmıyordu. 1856'da cizye kaldırılmasına ve 1861'de Gayrimüslimlerin de askere alınması kabul edildiği halde, uygulanamadı: askerlik yükümlülüğüne karşılık "tane-i askeriye" adıyla bir para ödeyerek askerlikten muaf tutuldular. II. Abdülhamit 1892'de medreselileri askerlikten muaf tutmuştu.¹⁸ Bu durumda uygulanagelen bu sistemle ordu kadroları, eğitim görmemiş, okuma yazması olmayan daha çok Anadolu çocuklarından oluşuyordu. 1909 yılında çıkarılan bir kanunnameye göre ise daha önce bağışlanan İstanbul ile Bilâd-ı Selâse halkı ve Gayrimüslimler askerlik yükümlülüğüne tabi tutuldu ve askerlik süresi kara ordusunda 20 yıldan 25 yıla çıkarıldı. Birinci Dünya Savaşına kadar çıkarılan askerlik yükümlülüğüne ilişkin düzenlemelerde yedek subaylık yoktur. 1914'e kadar tahsiller ve memurlar askere alınmamıştır.¹⁹ Bir eşitsizlik durumu olan bu uygulamalar, Osmanlıların eğitime ve eğitilmiş insanlara nasıl önem verdiklerini gösterir.²⁰

Osmanlı kara ordusunun sefer kuruluşuna geçmesi, 3 Ağustos 1914'te Seferberliğinin ilanıyla başlamıştır. Savaş başladığında 1. Ordu'ya bağlı olarak 3. Kolordu Tekirdağ'da konuşlanmıştı. Ayrıca Çanakkale'de Başkomutanlığa bağlı Akdeniz Boğazi Müstahkem Mevkii Komutanlığı vardı. 25 Mart 1915'te 5. Ordu Gelibolu'da kuruldu. Özellikle 3. ve 5. Orduların kayıplarını karşılamak için, daha önce emekliye ayrılmış bulunan subaylar, çağrılarak ihiyacın karşılanmasına çalışılmıştı. Beylerbeyi'ndeki Yedek Subay Okulu'nda çavuşken subay niteliği gösterenler, yetiştirilerek subay yapılmışlar ve ordu kadrolarına gönderilmişlerdir. Kuleli Askeri Lisesi'ni başarı ile bitiren subay namzetleri, İstanbul'daki eğitim merkezlerinde geliştirildikten sonra yedek subay namzetleriyle birlikte kolorduların ihtiyaçlarına gönderildiler. 5. Ordu, savaş kaybı büyük olduğundan er ikmalini öncelikle alıyordu. Devam eden muharebelerde en azından günde 300 er yaralı ya

¹⁸ Akyüz, 1997: 246.

¹⁹ G.K.B., 1993: 101-2; Öztuna, IX, 1983: 499-500.

²⁰ 1916 yılında çıkan bir kanunnameyle, hanedan üyeleri dışında, Osmanlı uyuğuındaki her erkek için askerlik yükümlülüğü kabul edilmiştir. Buna göre 18 yaşını dolduran her erkeğin askere alınması ve askerlik süresinin 45 yaşına kadar uzatılması hükümleri getirildi.

da şehit olarak kayba uğruyordu.²¹ 5. Ordu'nun 13 Temmuz 1915 tarihindeki kaybı 124.000 erdi. Buna karşılık 101.000 erfe ikmal edilmişti.²²

1914 yılının ikinci yarısında birliklere sevk edilen kişilerin yaşının üst seviyesi 45, alt seviyesi ise 20 olarak kabul edilse,²³ 1880-1895 doğumlular arasındaki nesillerin eğitim durumlarının²⁴ dikkate alınması, bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Bu durumda savaşa katılan kişiler yaşlarına göre beş grup halinde ele alınırsa bir dönemlendirme yapılabilir. Birinci grupta 1876 yılında ilköğretim çağına gelip 1889'da askere alınan ve izleyen yıllarda (1890-1895) periyodik olarak askere alınan -1876 ve öncesi doğumlu- müstahfazlar (kırkbaşı yaş üzeri yükümlü) yer alır.²⁵ İkinci grupta 1896/1904 yıllarında askerlik yapan 1877/1885 doğumlu olup 1883-1890 yıllarında okula başlayan redifler vardır. Üçüncü grupta 1892 yılında ilköğretime çağına gelip 1886 yılından başlayarak 1910 yılına kadar askere alınan -1886/91 doğumlu- ihtiyatlar vardır. Dördüncü grupta, 1898'te

²¹ Çanakkale Savaşlarının en şiddetlisi olarak kabul edilen Suvla çıkarması ve Anafartalar muharebelerinde, 6-10 Ağustos 1915 tarihlerinde 81'i hafif yaralı ve 17'si ağır yaralı olmak üzere 98 subay; 13.124'i hafif, 1.787'si ağır olmak üzere 14.911 er, toplam 15.009 asker yaralanmış; 3'ü subay, 663 er olmak üzere toplam 666 şehit düşmüştü. Böylece beş günde 15.675 kişi savaş dışı kalmıştı (Bkz. G.K.B., 1985: 653, Ek-22).

²² G.K.B., 200-16. 30 Ağustos 1915 tarihli bir belgeye göre 5. Ordu 90.922 insana sahipti. Genelkurmay Başkanlığı ATESE Arşivi'ndeki belgelere göre, 5. Ordu'da 25 Nisan 1915'den Ocak 1916'ya kadar 1.017'si subay, 96.847'si er olmak üzere toplam 97.864 asker yaralanmış; 589'u subay 56.495'i er olmak üzere toplam 57.084 şehit düşmüştür. Ayrıca 11.178 kişi kayıp ve esir olmuş, 20.297 kişi adı ve buluşu hastalıklardan ölmüş, 14.000 kişi de hastanelere gönderilmiş, 7.084 kişi de hava değişimi almıştır. Böylece toplam 207.507 kişi savaştan zarar görmüştür (Bkz. G.K.B., 1985: Ek-23 a). 5. Ordu, Ordu Dairesi'ne iletmişti Mart 1916 tarihli yazısında mevcudunun 4.390 subay ve 252.844 er olduğunu bildirmişti (G.K.B., 1985: 327). Bu durumda yaralıların büyük kısmı tekrar birliklerine katılmış olmalıdır.

²³ 1904 kanununa göre askerlik süresi 20-40 yaşlarını kapsayacak şekilde muvazzaf 3, ihtiyatta 6, redifte 9 ve müstahfazda 2 olmak üzere toplam 20 yıldır. Ordu Dairesi, 23 Mart 1331 (1915) tarihli kanun hükmüne göre ise, bu seferberliğe özel olmak üzere, gerektiğinde silah altına alınacak kişilerin doğum tarihlerini 1290-1310 (1874-1894) olarak belirlemişti (Bkz. G.K.B., 1985: 205).

²⁴ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre erkeklerin 7-11 yaşları arasında sıbyan mekteplerine devamları zorunludur.

²⁵ Ordu Dairesi, 23 Mart 1331 (1915) tarihli kanun hükmüne göre, seferberliğe özel olmak üzere, gerektiğinde silah altına alınacak 1290-1310 (1874-1894) doğumlular içerisinde göçmen olarak yurda gelmiş ve yerleşmiş olanlardan 1. (İstanbul) ve 5. Kolordu (Izmit) asker alma bölgelerinde bulunan yükümlülerin 3 Ekim 1915 tarihinden geçerli olarak çağrılmalarını ilgililere duyurmuştur (G.K.B., 1985: 205). 1282-84 (1866-68) doğumlular bile 3. Ordu ile Suriye Cephesindeki birliklere er olarak silah altına alınmıştı.

ilköğretim çağına gelip 1911/13 yıllarında askere alınan -1892 / 1894 doğumlu- Birinci Dünya Savaşı'ndan önce silah altında bulunan muvazzaf askerler gelir. Son grupta ise, 1901/02 yılında okul çağına basıp 1914/15 yılında yeni askere alınan -1895/96 doğumlu muvazzaf askerler²⁶ vardır. Bu gruplar içinde muvazzafılar ile ihtiyatların çoğunluğu oluşturduğu bir gerçektir.

İhtiyatlar içinde -1909 kanunnamesinden önce askere alındıklarından- eğitim görmüş olanları oldukça az olmalıdır. En kalabalık grubu oluşturan muvazzafılar içinde ise eğitim görmüş olanlar daha fazla idi. Şu halde 1898-1902 yıllarını kapsayan dönemin bir eğitim tablosunu çıkarmak gerekiyor.²⁷

1892-1993 öğretim yılında, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Osmanlı Devletinin sınırları içindeki vilayetlere göre iptidai mekteplerinin toplam sayısı 20.792'dir.²⁷ 1905-1906 öğretim yılında ise, sadece erkek ve karma usul-i credit iptidailerin sayısı 6.642 olup bu sayıya usul-i atika iptidaileri olan sıbyan mektepleri dahil değildir.²⁸

İkinci Meşrutiyete kadar sistemde ortaöğretimin ilk basamağını oluşturan erkek ve karma rüştiyelerinin 1907 yılında sayısı, İstanbul'da 38, taşrada 257 olmak üzere toplam 295'tir. Bu mekteplerde öğrenim gören öğrenci sayısı ise 20.000 dolayındadır.²⁹

Osmanlı Eğitim Sisteminin ortaöğretim kademesinin esas okulları olan idadilerin sayısı ise 1905-1906 istatistiklerine göre 62'dir. Bu okullardaki öğrenci sayısı da 12.000 civarındadır.³⁰

²⁶ 1915 yılı sonlarına doğru Kafkas Cephesi'nde savaşan 3. Ordu'nun ihtiyacını karşılamak üzere 1312 ve 1313 (1896 ve 97) doğumluların İrade-i Seniyye'nin Harbiye Nezareti'ne verdiği yetkiye dayanarak askere alınmaya başlanmıştır. 15 Mayıs 1916 tarihinde ise 1314 doğumlular da askere çağrıldı. 5. Ordu'da ise 1313 doğumlulardan 1.492, 1314 doğumlulardan da 3.435 er vardı. 1313 ve 1314 doğumlular, 5. Ordu'ya daha çok Çanakkale Savaşları bittikten sonra katılmışlardır. Birinci Dünya Savaşına 1315 doğumlular 1917 ortalarına doğru askere alındılar. Aynı yıl Çanakkale Boğaz Müstahkem Komutanlığının topçu sınıfının ihtiyacını karşılamak üzere 1293-1295 (1877-79) doğumluların bedeli nakdi etlerini çağırma zorunda bile kalındı.

²⁷ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, H.1316: 1256-7; H.1317: 1499'dan naklen Akvüz, 1997: 200.

²⁸ *Devlet Salnamesi*, 1328, ss.336-98'den naklen Kodaman, 1980: 146-7. İkinci Meşrutiyete kadar iptidai mekteplerin sayısı 14.000'e yaklaşmış ve buraya devam eden öğrenci sayısı 175.000'i bulmuştur (Kodaman, 1980: 140-1).

²⁹ Kodaman, 1980: 156-67.

³⁰ Kodaman, 1980: 201-3.

Sultanilere gelince, II. Meşrutiyet'ten önce sadece tek bir sultanı vardır. Galatasaray Sultanisi de denilen Mekteb-i Sultani'nin 1901 yılındaki Müslüman öğrenci sayısı 724'tür. İkinci Meşrutiyet dönemi de dahil Savaş kadar bu okuldan her yıl ortalama 20-30 arasında öğrenci mezun olmuştur.³¹

Öte yandan öğretmen yetiştiren okulların durumu da önemlidir. 1913-14 öğretim yılında taşrada 21 Darülmuallimin-i İbtidaiye (İlköğretim Öğretmen Okulu) vardı. Nezaretin kesin bilgi aldığı bu okulların 16'sında 1.550 öğrenci bulunuyordu.³² İstanbul'daki Darülmuallimin-i Kebir (Yüksek Öğretmen Okulu)'ün Rüşdiye (Ortokul) Şubesinde ilk açıldığı 1848'den 1877'ye kadar ancak 10-20 öğretmen yetiştirilmiştir. 1890-1900 yılları arasında ise ortalama her yıl 33 öğrenci mezun olmuştur. Bu sayı Aliye Şubesinde ise 7'dir. 1913-14 öğretim yılında Darülmuallimin-i Aliye (Yüksek Öğretmen Okulu)'de 271 Müslüman öğrenci vardı. Bu öğretim yılında 59 öğrenci mezun verdi.

1913-14 öğretim yılında okullardaki erkek öğretmenlerin sayısal durumu şöyleydi:³³

OKUL	OKUL SAYISI	ERKEK ÖĞRETMEN	TOPLAM
İptidai	10.124	8.806	11.331
İdadi	59		629
Sultani	36		721
Mes. ve Teknik	41		100
Darülmuallimin	21		162
Toplam			12.943

Genel hatlarıyla ortaya çıkan bu tablodan nasıl çıkarımlar yapılabilir? Ancak bu soruya cevap vermeden önce, 1901-1902 yıllarına (H.1319) ait Maarif Salnamesi (Devlet Eğitim Yıllığı)'ndeki, vilayetlerde tüm okullara giden öğrencilerin vilayet nüfusu içinde binde oranlarını gösteren tabloyu da dikkate almak gereği vardır.³⁴ O yıllarda okullara giden bu kişiler, Çanakkale Savaşlarına ihtiyaç olarak katılmış olabilirler.

VİLAYET/ SANCAK	ÖĞRENCİ ORANI %	ŞEHİT SAYISI
ADANA	41.9	880
Antalya		1.201
İçel		1.281

³¹ Kodaman: 218; Ergün, 1996: 228.

³² Akyüz, 1997: 244.

³³ Ergün, 1996: 209-235; Akyüz, 1978: 73-4.

³⁴ MSB Personel Daire Başkanlığı "Çanakkale Şehitleri" Veri Tabanı; Akyüz, 1997, 201.

Maraş			233
Muğla			687
ANKARA	36.6		1.926
Afyon			1.743
Çorum			1.427
Kırşehir			498
Eskişehir			864
Kırıkkale			245
Yozgat			678
AYDIN	92.53		1.806
İzmir			1.814
Denizli			2.258
Manisa			2.289
Kütahya			1.563
Uşak			895
BİTLİS	34.8		63
Bingöl			8
Muş			8
Siirt			40
BURSA	91.39		3.274
Balıkesir			3.003
Bilecik			923
KALE-İ SULTANIYE (Biga-Çanakkale)	118.		1.876
CEZAYİR-İ BAHİRİ SEFİD (Ege Adaları)	104.43		23
DIYARBAKIR	21.15		49
Urfa			407
Maraş			233
Mardin			7
Antep			556
Hatay			287
EDİRNE	113.6		922
Kırklareli			380
Tekirdağ			688
Mamuretilaziz (Elazığ)	38.96		167
Malatya			141
Tunceli			30
ERZURUM	30.3		112
Erzincan			292
Kars			2
İSTANBUL			1.908

İZMİT	162.8	609
Bolu		1.419
Sakarya		565
KASTAMONU	96.93	2.527
Sinop		1.538
Çankırı		1.024
Zonguldak		817
Bartın		288
KONYA	88.3	2.683
Burdur		616
İsparta		720
Aksaray		309
Karaman		488
Kayseri		854
Nevşehir		565
Niğde		549
SİVAS	76.13	260
Tokat		48
Amasya		34
TRABZON	99.31	166
Giresun		120
Ordu		60
Rize		79
Samsun		48
Gümüşhane		42
VAN	9.4	36
SURİYE	40.63	83
HALEP	51.46	546
MUSUL	22.4	10
BASRA	23.8	1
BAĞDAT	27.8	12
KUDÜS	174.8	54
MANASTIR	61.8	32
SELANİK	95.74	22
KOSOVA	120.4	65
YANYA	52.54	13

Bu tablo oldukça açıktır. İhtiyat grubundan şehit olanların büyük bir oranı eğitim görmüş değildir. Mesela, Adana vilayetinden savaşa katılıp şehit düşenlerin sadece 30'u aşkın eğitim görmüş olabilir. Öğrenci sayısı oranının diğer vilayetlere göre yüksek olduğu İzmit'te bu sayı 100'e yakın kişidir; Çanakkale'de ise 200'ü aşkın kişi eğitim görmüş olabilir. Bu oranların Savaşın başladığı yıllarda artmış olması gerekir. Yine de gerek şehitler içinde, gerekse zayıat içinde eğitim görmüş olan kişilerin yüz bini bulunması mümkün görünmüyor. O

yıllarda okuma-yazma oranının % 11'lerde olduğu kabul edilirse,³⁵ Cepheye 350.000 kişi sevk edildiğine göre, toplam 38.500 kişinin okur-yazar olduğu sonucu çıkar. Zayıat sayısı (208.022) dikkate alırsa bu sayı 22.882, şehit sayısı (57.273) dikkate alırsa okur-yazarların sayısı 6.300 kişi olur.

SAVAŞ YILLARINDA EĞİTİM KURUMLARI

Yahya Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940) adlı çalışmasında, "I. Dünya savaşında genç öğretmenler hatta lise öğrencileri bile silah altına alınmış, bu yüzden bazı okullar kapatılmıştır"³⁶ der. Burada Savaş yıllarında başlıca eğitim kurumlarının durumu ele alınarak eğitilmiş nesillerin savaşa ne kadar katıldıkları hakkında bazı değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Önce askere alınma yaşı dikkate alınarak, 1913-1914 öğretim yılında sistemdeki mevcut okullardaki öğrencilere ilişkin sayısal bilgiler, Maarif Nezareti İhsaiyat (İstatistik) Kalemi'nin 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuası (1913-1914 Yılı Genel Eğitim İstatistik Dergisi) esas alınarak verildikten sonra, savaş yıllarındaki durumları ele alınacaktır.

Savaş öncesinde 1913-1914 öğretim yılında mevcut 59 idadide 6.810 ve 27 sultanide 9.134 Müslüman öğrenci vardı. Sultanilerin konumuz açısından önemi, askerlik çağı gelen sultan ve idadi öğrencilerinin Birinci Dünya Savaşında askere alınma durumudur. Haliyle ancak son sınıflardaki öğrenciler askere alınmış olmalıdır. Bu öğretim yılında idadilerin 6 ve 7. sınıflarında 40; sultanilerin ise 10, 11 ve 12. sınıflarında 1924 öğrenci vardır.³⁷ Şu halde askere alınabilecek toplam lise öğrencisi 1.964'ür.

Galatasaray Sultanisi'nden 15 öğrenci ve 5 hizmetli Çanakkale savaşlarında şehit düşmüş, diğer cepelerde şehit düşen toplam –şimdilik ulaşılabilen- 50 şehidin arasında "şeref holü"nde altın harflerle adları kaydedilmiştir.³⁸

1914 yılında iptidailere öğretmen yetiştiren 22 Darülmua'llimin-i İptidai (İlköğretim Öğretmen Okulları) ve bir Darülmua'llimin-i Aliye (Yüksek Öğretmen Okulu) vardı. Darülmua'llimin-i Rüşdiyyeler (Orta Öğretim Öğretmen Okulları) ise 1913 yılında kapatılmışlardı. Darülmua'llimin (Öğretmen Okulları) lerde toplam

³⁵ 1927 istatistiklerine göre Türkiye'de okuma-yazma oranı % 11'di. 1923-1927 yıllarındaki Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki çabalar sonucu elde edilen gelişmeler, 1914-1922 dönemindeki I. Dünya ve Kurtuluş savaşlarındaki kayıpları kapattığı dikkate alınabilir.

³⁶ Akyüz, 1978: 141.

³⁷ Ergün, 1996: 225, 235.

³⁸ Ebüzziyza ve Kozikoğlu, 1987: 22-24.

1.806 öğrenci bulunuyordu.³⁹ Maarif Nezareti, eğitimin aksamaması için, I. Dünya Savaşının başında öğretmen okullarındaki öğrencilerin askere alınmamasını sağladığından,⁴⁰ Darülmuaalliminler savaştan pek olumsuz etkilenmediler. Hatta Darülmuaallimin-i Aliye, savaş yıllarında oldukça gelişti.

Tanzimat döneminde kurulan ve Osmanlılarda olduğu gibi günümüzde de yönetici ve aydınların yetişmesinde önemli bir işlevi olan Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi)'de 1913-1914 öğretim yılında 102 öğrenci vardı. Okuldan 1913'te 45, 1914 ise 41 öğrenci mezun oldu.⁴¹ Ali Çankaya tarafından derlenen "Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler" adlı eserde de, yıllar itibariyle mezun öğrenciler listesi verilmekte ve yaklaşık her yıla 35-45 öğrenci tekbül etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'na giriş Osmanlı Devleti genel bütçesini alt üst etmesinin bir sonucu olarak ödeneklerin kısılması sonucunda Ağustos 1915'te çıkarılan bir kararname ile Mekteb-i Mülkiye kapatıldı ve 1921 yılına kadar faaliyet gösteremedi.⁴² Çankaya'nın bu eserinde, Mülkiye mezunlarından I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelere 128'i yedek subay olmak üzere katılan toplam mezun sayısı 157 kişi çıkmakta, bunlardan yalnız 20'sinin Çanakkale cephesine katıldığı anlaşılmaktadır. Çanakkale savaşlarında bu mezunlardan beşi şehit olmuştur.⁴³

1884'te açılan Mülkiye Mühendis Mektebi'nde çok az öğrenci vardı ve 1913 yılında sadece 13 öğrenci mezun olmuştu. 1894 yılında kurulan Ticaret Mekteb-i Alisi'nde 57 öğrenci vardı. 1909 yılında açılan Posta ve Telgraf Mekteb-i Alisi'nde sadece 20 öğrenci vardı.⁴⁴ İkinci Abdülhamit döneminde açılan (1888) Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Resim, Mimari, Hakkaklık⁴⁵ ve Heykeltıraşlık bölümlerinde toplam 108 öğrenci vardı. Bu okulun çalışmaları, Savaş sırasında da devam etmiştir.⁴⁶ Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi'nden yılda 20-25 öğrenci mezun oluyordu. Savaş çıkınca bu okul kapatıldı. 1895 yılında açılan ve yılda 10-15 öğrenci mezun veren Mülkiye Baytar Mekteb-i Alisi, Balkan Savaşlarında öğretime bir süre ara vermişti; I. Dünya Savaşı çıktığında da kapatıldı.⁴⁷ İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan okullardan olan Kadastro Mekteb-i Alisi'nden 1912-1914 yıllarında toplam 153 öğrenci mezun olmuştu. Savaş çıkınca öğrencileri askere alınması sonucunda okulun kapatılması zorunlu oldu. Mühendislere

³⁹ Ergün, 1996: 316-21.

⁴⁰ Öztürk, 1996: 29.

⁴¹ Ergün, 1996: 286.

⁴² Çankaya, IV, 1968-1969: 391.

⁴³ Mülkiye mezunlarından Çanakkale savaşlarına katılan ünlü kişiler arasında en dikkati çeken, şair Ahmet Haşim'dir.

⁴⁴ Ergün, 1996: 286-90.

⁴⁵ Taş, maden gibi şeyler üzerine kazımak suretiyle şekil çizme sanatı.

⁴⁶ Ergün, 1996: 293; Ergün III: 1124-5.

⁴⁷ Ergün, 1996: 291-2; Ergün: 1175.

yardımcı elemanlar yetiştirmek amacıyla 1911 yılında açılan Kondüktör Mektebi, Savaş yıllarında öğretimini sürdürmüştür. 1910 yılında açılan Maliye Mekteb-i Alisi, 1912'de 13, 1913'te 23 öğrenci mezun verdi. Savaş çıktığında öğrencilerinin ve memurlarının askere alınması üzerine okul zorunlu olarak tatil edildi.⁴⁸ Savaş dolayısıyla kapatılan okullar arasında taşradaki Polis Mektepleri ve Evkaf Memurları Mektebi de vardır.⁴⁹

Savaşın olumlu yönde etkilediği okullar da yok değildir. Mesela Şimendifercilik (Demiryolculuk) Mektebi bunlardandır. Savaş çıktıktan sonra ülkedeki Fransız ve İngilizlerin işlettiği demiryollarına el konulmuş ve bunlarda çalışan yabancı memurlar kovulmuştu. Böylece Evkaf Nazırı Hayri Bey'in kendi bakanlığına devredilen Hicaz demiryollarının daha iyi işletilmesini sağlamak için Savaştan önce kurmayı tasarladığı iki Şimendifer Memurları Mektebi'nin İzmir ve Yeşilköy'de açılması gerçekleştirilmiş oldu.⁵⁰

Askeri okulların durumu oldukça önemlidir. 1914 yılı başlarında mevcut beş askeri idadının seviyesi yükseltildi. Kuleli Askeri İdadisi'sini bitiren subay namzetleri, 1915 yılında İstanbul'da 2. Koloru Komutanlığı'nun emrindeki eğitim merkezlerinde geliştirildikten sonra diğer subay namzetleriyle birlikte cephelere gönderildiler.⁵¹ Batılı tarzda kurulan ilk mekteplerden olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Kara Kuvvetleri Mühendislik Okulu)'un 300 civarındaki öğrencileri savaş sırasında cephede ve Tophane'de görev aldılar. 1912 ve 1914 yıllarında 138 Kurnay yetiştiren Erkan-ı Harbiye Mektebi, Savaşın çıkması üzerine kapatılmıştır. Kapatılan alt seviyedeki askeri okullar arasında-Piyade Endaht (Atış) Mektepleri, Küçük Zabitan İptidai Mektepleri, Levazım Mektebi, Süvari Tatbikat Mektebi ve Talimgâh Mektepleri de vardır. 1909 yılında her ordu merkezinde açılmaya başlanan Küçük Zabitan (Astsubay) Mektepleri ise Savaş yıllarında eğitimlerini sürdürdüler. 1912 yılında sayıları beşi bulan bu okullar yanında Süvari Küçük Zabıt Mektebi, Sahra Topçu ve Ağır Topçu Küçük Zabıt Mektepleri de açılmıştı. Hatta Savaş çıktığında hastanelerde, altışar aylık öğretim devresiyle sıhhiye çavuşu yetiştiren Sıhhiye Küçük Zabitan Mektepleri kurulmuştu.⁵² Ayrıca Askeri Tıbbiye, Uçak Okulu, Ulaştırma, Levazım, Veteriner ve Nalbant Tatbikat okulları da vardı.

Orduya Subay yetiştiren Harp Okulunun durumu önemlidir. Balkan Savaşlarında öğretime ara verilen Mekteb-i Harbiye, 1913 yılında mezun vermemesine karşılık, 1914 Temmuz'unda Savaş ihtimalinin çıkması üzerine üç

⁴⁸ Ergün, 1996: 294-7; Ergün IV: 1514-21.

⁴⁹ Ergün, 1996: 252-7.

⁵⁰ Ergün, 1996: 254.

⁵¹ G.K.B., 1985:160-162, 204.

⁵² Ergün, 1996: 299-309.

devre birden mezun etti. Toplam mezun sayısının 1.000 kişi civarında olması mümkündür.⁵³

Osmanlı Eğitim Sisteminin klasik eğitim kurumları olan medreselerin Savaşın etkilenme durumu da önemlidir. Savaşın hemen önce İslah-ı Medaris Nizamnamesi (Medrese İslah Tüzüğü) ile eğitime elverişli görülen mevcut bütün medreseler, Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi (Yüksek Hilafet Medresesi) adı altında birleştirilmiştir.⁵⁴ Medreselerin disiplin, öğretim ve sosyal bakımdan en düşkün dönemlerini II. Abdülhamit'in son 17-18 yıllık yönetiminde yaşamışlardır. Askerlikten muafiyet gibi medreselilere verilen bazı imtiyazlar medreseye ilgiyi çok artırmış, askerlikten kurtulmak isteyen bir çok kişi özellikle İstanbul medreselerine koşmuştur. Askerlik kurası çıkan medrese talebesi, askeri makamlara müderrisin verdiği şahadetnameyi gösteriyor ve askerlikten muaf oluyordu. Hatta bazı medreseliler, askerlik yaşları geçinceye kadar medresede oyalanıyor, yaş sınırı geçer geçmez de medreseyi terk ediyordu. Bu durumu dikkate alan Harbiye Nezareti, asker kaçaklarını medreselerden temizlemek için çeşitli önlemler almaya başladı. Bunlardan en önemlisi 1892'den beri yapılmayan Kur'a sınavlarını Ders Vekaleti ile işbirliği içinde 1908'de yeniden uygulamaya koymak oldu. 31 Mart olayından sonra Askere Alma Kanunu medreselileri de kapsadı ve altı yıl boyunca devamlı askerlikten muafiyet sınavına tabi olma hükmünü getirdi. Ayrıca kanunun 70. maddesi, medreselerin her ay askeri makamlara öğrencilerin devam cetvellerini vermeleri şart koşuyordu. Bütün bu düzenlemeler ve Ders Vekaleti'nin de çabaları sonucunda, II. Meşrutiyetten önce İstanbul medreselerinde 20-25.000 medrese talebesi varken, 1910 yılında bu sayı 5-6.000 dolayına düştü. İstanbul'da 1913 yılında mevcut 178 medresede 6.500 kadar talebe vardı. Taşradaki medreselerin ise kesin sayısı bilinmemektedir. Ancak bu medreselerde 30.000 kadar talebe olduğu tahmin ediliyor.⁵⁵ 1914-15 öğretim yılında yeni oluşturulan Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi'ne 2.880 talebe alınmıştı. Ancak Savaşın çıkmasıyla öğrenciler askere alınmış, izleyen öğretim yılında talebe sayısı yarı yarıya düşmüştür. İlmiye Sınavnamesi'ne göre 1915-16 öğretim yılında bu medreselerde 1.354 talebe vardı.⁵⁶

Son olarak Atatürk'ün "Çanakkale'ye bir Darülfünun gömdük" sözünden hareketle İstanbul Darülfünun'unun Savaştaki durumunun ele alınması önemlidir. Osmanlılar da modern bir üniversite kurma fikri Tanzimat'ın ilk yıllarına kadar giderse de ve hatta 1863'den itibaren 1870, 1874 yıllarında gerçekleştirilen başarsız denemelerden sonra, bugünkü İstanbul Üniversitesinin bir daha

⁵³ Ergün, 1996: 300-1.

⁵⁴ Sarıkaya, 1997: 148.

⁵⁵ Ergün, 1996: 325,337-46.

⁵⁶ Sarıkaya, 1997: 152.

kapanmayacak biçimde ve "Darülfünun-u Şahane" adıyla kuruluması, 1900 yılında II. Abdülhamit'in 25. tahta çıkış yıldönümünün şerefine mümkün olabilmektedir. Ne var ki bu kurumun modern bir üniversite olarak esas gelişmesi, II. Meşrutiyetten sonra olmuştur. 1912 yılında çıkarılan İstanbul Darülfünununu Talimatnamesi (İstanbul Üniversitesi Yönetmeliği)'ne göre Şerhiye, Hukuk, Tıp, Fünun ve Edebiyat Fakültelerinden oluşan Darülfünun, Savaşla girenken Şerhiye Fakültesinin lağv edilerek öğrencilerinin yeni oluşturulan Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi'nin yüksek kısımlarına devredilmesiyle dört fakülte ve Eczaçılık ile Dişçilik Mekteplerinden oluşan bir yükseköğretim kurumu haline idi.

Bu dönemde Darülfünunun ikinci esaslı reformu, Maarif Nazırı Şükrü Bey'in zamanında (1913-17) gerçekleştirildi. Bu reform ile Darülfünun bir yüksek okul niteliğinden bütünüyle sıyrılarak modern bir üniversitenin işlevlerini benimsemeye başlamış, şubeler fakülte, hocalar müderris unvanını almışlar, "Darülmesai" adıyla birçok araştırma enstitüsü kurulmuş, yeni binalar tahsis edilmiş, laboratuvar ve kütüphaneler teşkil edilmiş, çoğu Alman olan yabancı profesörlerle öğretim kadrosu takviye edilmiştir. Ancak bütün bu reformlar, Birinci Dünya Savaşının getirdiği sıkıntılar içerisinde pek başarılı olamamıştır.⁵⁷

İstanbul Darülfünunu'nun 1914 yılında çeşitli fakültelerinde 3.611 öğrenci Eczaçılık ve Dişçilik yüksekokullarında ise 435 öğrenci olmak üzere toplam 4.046 öğrenci okuyordu. Toplam 112 de öğretim elemanı görev yapıyordu.⁵⁸ 1912-13 öğretim yılında yabancı uyruklu ve azınlık öğrencilerinin sayısı 1.382⁵⁹ olduğuna göre, savaşın önce 2.600 dolayında Müslüman, Darülfünun öğrencisi idi.

Savaş sırasında gençlerin silah altında bulunmasından dolayı, 1915-16 öğretim yılında öğrenci azlığı nedeniyle öğretim yapılmasında sıkıntılarla karşılaşıldı. Bu nedenle 1916-18 yıllarında mezun veremedi, hocaları düzenli olarak görevlerine gelmedi.⁶⁰ Bununla birlikte özellikle 1915'ten sonra -savaşın ve çöküşün bütün olumsuz etkilerine rağmen- Darülfünunda dinamik bir felsefe aktsatmadı. Mart 1916'da yayımlanmaya başlanan fakülte mecmuaları, yayınlarını Mart 1917'ye değin sürdürdü.⁶¹ Öte yandan İnas Darülfünunu (Üniversite'nin Kuz Bölümü)'nun 1915 yılında açılması da ilgi çekicidir.

⁵⁷ Kafadar, 2000: 201-2.

⁵⁸ Ergün, 1996: 283.

⁵⁹ Arslan, 1995: 57.

⁶⁰ Kafadar, 2000: 203.

⁶¹ Arslan, 1995: 66

Birinci Dünya Savaşı sıralarında Hukuk Fakültesi öğrencisi iken İhtiyat Zabiti olarak Kanal, Kafkas ve Çanakkale cephelerine katılmış olan Münim Mustafa anılarında şunları anlatmaktadır:

Gençtim, tahsil çağındaydım, hukuk tahsitiinden başka düşünceim yoktu. Vartikli bir ailedendim. Babam doktordu.... 21 Temmuz 1914 günü seferberlik ilan edildi ve ben tahsil sıralarından ayrılarak askeri vazifemin başına geldim. O günleri hiç unutamıyorum. Bütün münevver Türk gençliği Harbiye Mektebi'nde (şimdiki İstanbul Üniversitesi) İhtiyat Zabiti namzetleri talimgahına koşuyordu. Ne heyecan!...

Bir yandan kayıt muamelesine devam olunurken öte yandan da askeri talimlere başlandı. Ordu zabitelerinden mürekkep talim heyetlerimiz içinde Harbiye talebesinden de bölük çavuşlarımız vardı.... Her biri sivil hayattan gelen her mesleğe mensup edip, şair, avukat, mühendis, fen adamı, münevverlerin böyle birden bire asker ocağında buluşmaları aralarında unutulmaz bir tesanüt ve sevgi uyandırmıştı.

Başta Darülfünun (Üniversite)dan mürekkep bir irfan ordusu ki askerlik hayatının sıkı disiplini içinde hiç şaşırmamış, keyfi kaçmamıştı.... Cepheye sevk edildiğimizde seksen kişi kadar vardık.⁶²

Yurt dışında doktora yapmış, harp yıllarında da iktisatçı, matbaacı ve yazar, Darülfünun'da da müderrislik yapan Ahmet İhsan [Tokgöz] anılarında o yılları şöyle anlatmaktadır:

Meşrutiyetin ilanıyla ilmi hayata ilk defa olarak ve doğru bakışla girmeye başladığımız için her şeyimiz noksan idi.... Hele iktisat ilminden o zaman kimsenin hiç haberi yoktu. Tabii ki Türkiye'nin iktisadi coğrafyasını okutmakta çok zor bir işti. Bu ilim muntazam istatistiklerle, zirai, sinai malumatlarla tedris edileceği için Yüksek Ticaret Mektebi'ne hoca olduğum halde nasıl okutacağımı şaşırılmışım; yoruluyordum; fakat yorgunluğuma hiç acıımıyordum. Beni çok sevindiren ve teselli eden bir şey vardı, o da karşımdaki hevesli, ateşli ve memleketi öğrenmek isteyen sevgili taleberimdi.

Ticaret Mektebi'nde 1909'dan 1915 senesine kadar altı sene hocalık ettim....

1915'te mektepten ayrılışım sınıflarda talebe kalmadığından ileri gelmişti; okuyup yetişen gençler Çanakkale'ye gönderiliyor ve orada sarf olunuyordu ve sınıflarında kimse kalmamıştı, benim şevkim kırılmıştı. Halbuki bu gençler, top ve tüfek muharebesinden sonra memleketimizin girişeceği iktisat muharebesinin en kıymetli iktisat erkan-ı harpleri olmaya namzettiler. Hatta o tarihte teşkil olunan

⁶² Münim Mustafa, 1998: 9-10. Yine İstanbul Darülfünun'unda Hukuk Fakültesi ikinci sınıfına devam ederken on ay eğitim gördükten sonra Çanakkale savaşlarına katılan İsmail Hakkı Sunata'nın anılarında da anlattıkları Münim Mustafa'nın anlattıklarına benzemektedir. Bkz. İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara, I. Dünya Savaşı Anıları*, İstanbul, 2003.

Darülfünun'da iktisadi Coğrafya müderrisliğine ayrılışım olduğumu ilaide talebesiz sınıflara devama katlanmadım. Büyük muharebenin pençesinden kurtulmuş sevgili talebemden birkaç tanesi bu gün iktisadi ve ticari hayatımızda kıymetli mevkiler tutmuşlardır. Onları gördüğüm zaman derin iftihar duyanım ve kaybolan arkadaşlarına daima yattım:

...Ne kadar acırım ki, Umumi Muharebe bizde yetişen gençleri biçtikten başka dünya iktisadının cereyanını alt üst etti....⁶³

1913-1914 Öğretim Yılında Eğitim Kurumları

Okul	Açıldığı Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Savaşta Durumu
Medrese				
Darü'l-Hilafeti'l-Aliye		178	2.880	Açık
Taşra Medreseleri		?	30.000	?
Ortaöğretim				
İdadi	1873	59	40	
Sultani	1868	27	1.924	
Toplam		86	1.964	
Mesleki ve Teknik Öğretim				
Dersaadet Sanayi Mektebi	1868		98	?
Taşra Sanayi Mektepleri		14	?	?
Ziraat Ameliyat Mektepleri	1887	5	?	?
İstanbul Polis Mektebi	1889		200	Açık
Taşra Polis Mektepleri	1909	5	?	Kapalı
Muavin-i Baytar Mektebi	1910		80	Kapalı
Şimendifericilik Mektebi	1914	2	?	Açıldı
Darülbedayi	1914		?	Açıldı
İst. Bel. Muzika Mektebi	1910		?	Kapalı
Mekteb-i Evkaf	1911		40	Kapalı
Toplam		32	1.000 ?	
Öğretmen Yetistirme				
Darülmuallimin-i İptidai	1868	22	1.550 ?	Açık
Darülmuallimin-i Aliye	1891		256	Açık
Toplam		23	1.806 ?	
Yükseköğretim				
Mekteb-i Mülkiye	1859		102	Kapalı
Mülkiye Mühendis Mektebi	1883		13	?
Ticaret Mekteb-i Alisi	1894		57	Kapalı
Posta ve Telgraf M. Alisi	1909		20	?

⁶³ Ahmet İhsan, II, 1931: 88-91.

öğrencisinin iki katının I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelelerinde vatani için kendini feda ettiği, net bir şekilde ortaya çıkar.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ortaya çıkan genel tabloya bakarak, Çanakkale Savaşlarında kaybedilen eğitim görmüş nesiller üzerine net görüşler ileri sürme ve değerlendirmeler yapma imkanı olmadığımızı düşünüyoruz. Bu konuda Savaşta askere alınan kişilerin Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi kayıtlarında eğitim durumlarına ilişkin bir kayıt da olmadığına göre, araştırmacılara önemli işler düşmektedir. Taşra askerlik şubelerinde cepheye gönderilecek muvazzafarla ilgili kayıtların büyük çoğunluğuna ulaşamaması sebebiyle asıl elde edilebilecek gerçek-bilgilerden de mahrum kalmaktadır.

Çanakkale Savaşlarına katılan okur-yazar askerlerin durumunu ortaya koyabilmek, başta ele aldığımız eğitim kurumlarının Savaş sırasındaki durumlarını ortaya koyabilecek biçimde Nezaret arşiv belgeleri, okulların arşivleri, hatıralar, günlükler ve diğer ilgili dokümanlar üzerinde yapılacak bir dizi sistematik mikro çalışmaları mümkün olabilecektir.

Bu çalışma, Çanakkale Savaşlarının cephe boyutları, gemilerin nasıl battığı veya batırıldığı tartışmaları, Nusret'in rolü, Anzaklar'ın çıkartması yanında, artık bu Savaşların sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarının da derinlemesine araştırılması zamanı geldiğini, ilgililere bir bilinç olarak uyandırabilirse, amacına erişmiş olacaktır. Acaba Savaşların yaşandığı Çanakkale ve Gelibolu yarımadasındaki okullar, Savaş sırasında ne oldu? Burada önemli bir Musevi cemaatinin yaşadığını biliyoruz. Bu insanların Savaş sırasında Çanakkale ekonomisine ne gibi etkileri oldu? Yerel tarih araştırmaları açısından son derece önemli olan bu konularda önce Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin, Atatürk ve Çanakkale Savaşları ve Araştırma Merkezi'nin üzerine önemli ve o ölçüde de oldukça çaba isteyen görevler düşmektedir. İnsan unsurunun temele alındığı bilimsel araştırmalar yapılmaksızın tarih yazılamayacağı gibi, insanın kültüründen soyutlanmış bir tarih de gerçek tarih değildir. Çünkü insanın kültürünü anlamayı temele almayan bir tarih araştırması yaklaşımları, yalnız tarihi geçerin kuru ve cılız bir görüntüsünü yakalamaya çabalamaktan öteye geçemeyecektir.

Sanayi-i Nefise Mektebi	1888		108	Açık
Halkalı Ziraat M. Alisi	1886		100	Kapalı
Mülkiye Baytar M. Alisi	1895		85	Kapalı
Kadastro Mekteb-i Alisi	1911		300	Kapalı
Kondüktör Mektebi	1911		2	Açık
Orman Mekteb-i Alisi	1909		37	?
Maliye Mekteb-i Alisi	1910		30	Kapalı
Toplam		11	852?	
Askeri Okullar				
Piyade Endaht Mektepleri	1910	3	600	Kapalı
Küçük Zabitan İptidai Mektepleri	1909	5	?	Kapalı
Küçük Zabitan Mektepleri	1909	6	5	Açık
Sihhiye Küçük Zab. Mektebi	1914		?	Açıldı
Jandarma Zabıt Mektebi	1903		?	Açıldı
Levazım Mektebi	1909		?	Kapalı
Tayyare Mektebi	1912		?	?
Askeri İdadı	1845	6	?	Açık
Mühendishane-i Berri-i Hümayun	1895		?	Kapalı
Erkan-ı Harbiye Mektebi	1849		138	Kapalı
Mekteb-i Bahriye	1776		19	?
Mekteb-i Harbiye	1834		1.000	Açık
			?	
Darülfünun				
Edebiyat Fakültesi	1870		?	
Fünun Fakültesi	1870		?	
Hukuk Fakültesi	1880		2.201	
Tip Fakültesi	1867		592	Açık
Eczacılık Mekteb-i Alisi	1909		?	
Dişçilik Mekteb-i Alisi	1909		?	
Toplam			4.046	
Genel Toplam			44.300	
			?	

Bu tablodan hareketle -sayıların kesin olmadığını göz ardı etmeksizin- askere alınma yaşları dikkate alırsa, 45.000 dolayındaki öğrenciden yaklaşık yarısına yakınının I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelere katılması mümkün olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Özellikle Atatürk'ün "Çanakkale'de bir Darülfünun gömdük" ifadelerini dikkate alarak, o yıllarda 2500'ü aşmayan sayısıyla, yaklaşık üniversite

Referanslar:

- Ahmet İ. *Matbuat Hatıralarım*, C.II, İstanbul, 1931.
- Akyüz, Y. *Türkiye'deki Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri 1848-1940*, Doğan Basımevi, Ankara, 1978
- Akyüz, Y. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye)*, 6. b., İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Arslan, A. *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, İstanbul, 1995.
- Bayur, Y. H. *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım II, Ankara, 1991.
- Eren, R. *Çanakkale'de 250 Bin Şehidin Destanı*, Çanakkale, 2000.
- Ergin, O. *Türk Maarif Tarihi*, C.III-IV, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Ergün, M. II. *Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Gnkur. Basımevi, Ankara 1985
- Genelkurmay Başkanlığı *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekatı*, V.Cilt, I. Kitap, Ankara, 1993
- Genel Kurmay Başkanlığı *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V.Cilt, Çanakkale Cephesi Harekatı I-II ve III. Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Ankara, 1997.
- Günesen, F. *Çanakkale Savaşları*, Kansaş Yayınları, İstanbul, 1988.
- Güzel, A. *Avustralya Resmî Tarihinde Gelibolu-Çanakkale*, ÇOMÜ Rektörlüğü Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale, 1996.
- Güzel, A. *Türk Edebiyatı'nda Çanakkale Zaferi*, ÇOMÜ Rektörlüğü Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale, 1996.
- Kafadar, O. *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Kodaman, B. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1980.
- Kurşun, Z. "Çanakkale Muharebeleri," *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VIII., 1993.
- Milli Savunma Bakanlığı. *Şehitlerimiz*, Ankara, 2000.
- (Harita-Afış) MSB. "Çanakkale Şehitleri" Veri Tabanı, Ankara 2000
- Münim Mustafa *Cepheden Cepheye*, 2. baskı, İstanbul, 1998.
- Öztuna, Y. *Büyük Türkiye Tarihi*, C. VII, Ötügen Yayımevi, İstanbul, 1983.
- Öztürk, C. *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

- Sarıkaya, Y. *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Sunata, İ. H. *Gelibolu'dan Kafkaslara, I. Dünya Savaşı Anıtarım*, İstanbul, 2003.
- Tuncokçu, M. ve Taşkıran, C. *Çanakkale. Churchill ve Anzaktlar*. Ankara, 2000.
- Uluçgür, İ. *Agah Sırrı Levend*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1982,
- Ziyad Ebüzziya ve Sahir Kozikoğlu , *Galatasaray Tarihçesi*, İstanbul, 1987.

Thoughts and Recommendations on the Educated Generations Lost in Gallipoli Campaign

During the process of historical researches, it is very important to include the socio-cultural and economical aspects of the historical events together with their political sides. Today's political relations between the states take place mainly on the grounds where the human factor is considered with the highest priority. So today, it is more significant to examine the human panorama rather than the events occurred at the fronts during the Canakkale Wars (Gallipoli Campaign). Information as such is more important than the results of the war since the focus of the aspect is on humans. However, it is impossible to be not surprised when one sees that even 89 years after the war, there is insufficient information regarding the identities of the people who lost (as a martyr, injured, lost etc.) their lives.

There have been various comments and evaluations made on the people who lost their lives during Canakkale Wars. This paper will firstly, examine the validity of the previously given data and views, most of which unfortunately are not based on any scientific aspect and research and are considered nothing more than a mere promotion of heroism. Secondly, a general view of the status of the educational institutions and of the lost generations will be given and finally, several proposals will be presented regarding the studies that needs to be done in this area.

It has been shown in various resources that the number of soldiers sent to the front during the war is about 500.000. However, according to the Turkish General Staff, there were 22 divisions, and together with the reinforcement privates who were to compensate the casualties, the number of people who joined the Canakkale Wars was approximately 350.000.

There has been a misinterpretation of the difference between the numbers of casualties of the Turkish side and the numbers of the martyries. It is said in various resources and during the speeches made in ceremonies that more than 250.000 people died in the battles. However according to the researches that are based on the first hand documents, the number of officers and privates died during the land and sea battles is 57.273, the number of casualties, which include people died, injured, lost, prisoned and died out of reasons such as illnesses at the hospitals is between 210.000-218.000. Some resources that do not seem to be based on first hand documents state the number of casualties in those battles as 250.000-253.000 and probably for reasons that aim at promoting heroism this figure has been shown as if it is the total number of people who lost their lives.

Ataturk had stated that "we have buried a university in Canakkale" in order to reflect the negative effects of losing educated generations during the

Canakkale Wars to the social life and to army after the war. A similar evaluation has also been made by Ismet Inonu. Moreover, Yilmaz Oztuna, Mete Tuncoku and Cemalettin Taskiran who are interested in researching Canakkale Wars have stressed in their works that a considerable educated section of the society including teachers, civil servants, and graduates of universities, whose numbers amounted to ten thousand were lost during the Canakkale Wars. It is true that a significant part of educated generations were lost during these wars. However, it seems almost impossible to accept that the figures are close to hundreds of thousands.

The fact that there is not any available information within the records of the Ottoman General Staff (Erikan-ı Harbiye), regarding the educational status of the people who were sent to the war leads us to examine the structure of education in that specific period and forces us to make deductions and estimations as to the levels of education that the people who lost their lives during the Canakkale Wars had. Moreover, it is possible to overcome this methodological problem and to show at least a general picture reflecting that period by examining the civil resources at hand.

If the considerations accept the upper age limit as 45 and the bottom limit as 20 for people who joined the army in the second half of 1914 when the period of Mobilisation had started with a declaration on August 3rd 1914, it becomes inevitable to take into consideration the educational status of the generations that were born between the years 1880-1895. In this work, people who took part in the war have been classified into five sections according to their ages. Within the reserved groups, it is expected that the educated class should be relatively low since they had joined the army before the Law of 1909. There were relatively more educated ones within the active officers class which made up the most crowded group. Based upon this point of view, a schedule that includes 1898-1902 period will be covered.

It is necessary to pay attention to the table published in the State Education Yearbook (Maarif Salmamesi) which covered years of 1901-1902 (H.1319) and which shows the proportion of people one in thousands in the cities that attend educational institutions. People who attend such institutions probably had taken part in the Canakkale Wars within the reserved groups and people who lost their lives in this group were not well educated. These rates should have increased at the time when the war had started. It seems however still impossible that the number of educated people reaches a hundred thousand within the casualties. If one accepts the literacy level as 11 percent in those years, it can be concluded that out of 350.000 people who were sent to the fronts, 38.500 of them were literate, if the number of casualties (208.022) is taken into account, this figure is 22.822 and, out of 57.273

people who have lost their lives, 6500 of them were literate.

Moreover, this work will also include certain evaluations as to what degree the educated generations took part in the war by analysing the status of the main educational institutions during those years. Quantitative information regarding the students in the system in 1913-1914 educational period was based on the Journal of General Education Statistics Year 1913-1914 (1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuası), which was published by the Ministry of Education Department of Statistics (Maarif Nezareti İhsaiyat Kalemi). The criteria taken in the analysis was the age required for serving in the army.

Teacher Schools were not affected in a negative way since the Ministry of Education provided that the students in those schools were not to join the army at the beginning of the First World War in order to not to hinder the educational system. However, there had been certain teachers who suspended their education and joined the war voluntarily. In the Faculty of Political Science (Mülkiye Mektebi), which had played an important role in the Ottomans and still plays today in educating managers and "intellectuals", there were 102 students in 1913-1914 educational period. However, this school was closed down in 1915 by a written decree as a result of the negative effects that the war had on the general budget. The number of graduates of this faculty who joined various fronts as reserve officers in the First World War was 128 and only 15 of them took parts in Canakkale fronts. Five of these graduates had lost their lives during the Canakkale Wars.

At the beginning of 1914, five of the existing military preparatories' levels were increased, officer candidates who completed the Kuleli Military Preparatory were sent to the fronts together with the other officer candidates after having completed their trainings at the headquarters which were at the order of 2nd Army Corps Commandership in Istanbul in 1915. Three hundred students of the Land Forces Engineering Schools (Mühendishane-i Berr-i Hümayun) took parts at the fronts and in Tophane during the War. General Staff, which educated 138 Staff between the years 1912-1914 was closed down after the war had started. Moreover, Small Non-Commissioned Officer Schools which were opened at each army headquarters had continued their operations during the war years. Besides these schools, whose numbers amounted to 5 in 1912, Small Cavalry Officer Schools, Fields Gun and Heavy Artilleryman Officer Schools had commenced their trainings. Moreover, a Small Sanitary Officer School was established in order to train sanitary sergeants for a period of 6 months when the war had commenced. There were also Military Medical Schools, Airplane School, Commissary, Communications, Veterinary, Horseshoer Application Schools.

School of Military Affairs, which had suspended its education during the Balkan Wars, had given graduates of three terms at once in response to the possibility of war in July 1914, even though there were no graduates in 1913. The total of those graduates was about 1000 people.

Theological schools, which were the classical educational institutions of the Ottomans had also been affected by the War. The theological schools that were seen suitable to provide education through the Charter of Theological School Improvement (Islah-ı Medaris Nizamnamesi) before the War were united under the name of High Caliph Theological School (Darü'l-Hilafeti'l-Âliye Medresesi). It is expected that there were about 30.000 students attending to those theological schools in the villages before the War. The number of enrollments to the newly formed High Caliph Theological School were 2.880 students. However, with the start of the War, most of the students were taken to the army and in the following educational period the number of students was declined by half. According to the State Science (Enlightenment) Yearbook (İlmiye Sahnamesi) in 1915-1916 educational period there were 1.354 students attending to those schools.

University of Istanbul, which had faculties of Law, Medicine, Education and Schools of Pharmacy and Dentistry had experienced a second solid reform of the Constitutional Monarchy during the War years. However, this reform was relatively unsuccessful when faced with the problems that the First World War had created.

In total there were 4.046 students studying at the University of Istanbul, 3.611 of which were attending the various faculties and 435 of which were studying at the schools of pharmacy and dentistry. Since the numbers of foreign students and students belonging to the minority groups were 1.382, there were about 2.600 Muslim students at the university. Due to the fact that the young people were armed and joined the forces, educational period of 1915-1916 had experienced problems as a result of insufficient number of students. Therefore, the university did not provide any graduates and the teachers were unable to attend the classes regularly. However, after 1915 despite the negative effects of the War and collapse, there was a dynamic education of philosophy and the Faculty of Medicine had continued its education regardless of all the difficulties that it had experienced. Munim Mustafa, who was a student of the Faculty of Law during the War years and then sent to Canal, Caucasian, and Canakkale fronts, and Ahmet İhsan, who was a teacher at the university at the time have very interesting writings and memories describing those years.

A conclusion can be drawn, and it can be stated that based upon the required age to join the army, there were about 45.000 students who at the time

were studying at the existing Ottoman educational institutions and half of whom probably had joined various fronts during the First World War.

By examining the general picture, we believe that it is very difficult to make certain evaluations and present clear views as to the educated generations who have lost their lives during the Canakkale Wars. It would be possible to analyse the literacy aspect of Canakkale Wars by conducting several micro studies that would examine in depth the Ministry archive documents, archives of schools, memoirs, diaries, and other related documents.

This study will more than achieve its purpose if it creates the consciousness amongst the interested parties that the time has come to investigate the socio-cultural and economical aspects of the War other than the aspects such as the status of the fronts, how the ships had got sunk, the rule of Nusret, and Anzac's landing.

KAL'A-I SULTANIYE'DE (ÇANAKKALE) EĞİTİM KURUMLARI (1839-1924)

Şerif KORKMAZ*

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde Batılılaşma hareketlerinin en önemli kısımlarından birini eğitimle ilgili yapılan yeni düzenlemeler oluşturur. Tanzimat her alanda olduğu gibi eğitimde de bir yeniden yapılanma dönemidir. Modernleşen bütün siyasal sistemlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de eğitim kamu hizmeti olarak XIX. yüzyılda gündeme gelmiştir. Eğitim bu yüzyılda siyasal sistemlerin merkezileşmesine paralel olarak devlet denetimine girmiş, dinsel/geleneksel (cemaat-millet) eğitiminin yerini yaygın/kamusal/örgün, laik ve merkezî (bir süre sonra millî) eğitim sistemi almaya başlamıştır. Eğitimin devlet tarafından üstlenilmesi, özellikle parasız ilk eğitimi zorunlu hale getirmiş, okul sayısında, okullaşma ve okuryazarlık oranlarında artış meydana gelmiştir.¹

Bu çalışmada, Tanzimat'tan 1924 Tevhid-i Tedrisat'a kadar geçen dönemde Çanakkale'deki eğitim kurumları, Devlet, Maarif, Vilayet Salnameleriyle, Eğitim İstatistiği kaynaklarından yararlanılarak ele alınmıştır. Okullar, Müslüman (geleneksel ve modern okullar) ve gayr-i Müslim okulları olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Ayrıca kütüphaneler ve Çanakkale evlerinde bulunan kitaplar hakkında da bilgi verilmiştir.

Çanakkale, kuruluşu pek eski dönemlere inmeyen ve temeli Fatih Sultan Mehmet döneminde atılmış olan bir XV. yüzyıl şehridir. İdari bakımdan Çanakkale şehri Osmanlı imparatorluğunun ilk dönemlerinde Anadolu Eyaleti içindeki Biga sancağına bağlı bulunuyordu. Daha sonra yaklaşık 1533 yılında kurulmuş bulunan ve merkezi Gelibolu olan Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinin içinde yer aldı sonra bu vilayetin merkezi Çanakkale oldu.²

1840 yılında Çanakkale'de Cam-i Kebir, Yalı, Arslanca, Çınarcık adlarında 4 Müslüman ve Rumiyan, Ermiyan ve Yahudiyan adlarında 3 gayr-i Müslim mahalle bulunuyordu.³ Çanakkale'de 1876'da 5 Müslüman, 3 gayr-i Müslim ve bir

* Ar. Gör-Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Bölümü.

¹ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri 1839-1924", Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik, DİE, Ankara 2000, s. 127.

² Diyanet İslam Ansiklopedisi, "Çanakkale", Cilt 8, İstanbul, 1993, s. 197, 198. Şehrin bu yeniliğine karşılık çevresinde yapılan kazılar yörede tarih öncesine kadar inen yerleşmelerin varlığını ortaya koymuştur.

³ BOA, ML. VRD. TMT, 5140, s. 87, 123, 184.